

In '43 werd in het *Aussenkommando*-Moerdijk aanvankelijk honger geleden maar na enige tijd mocht de vertegenwoordiging van de Joodse Raad in Breda voor enige aanvulling zorgen. De hygiënische toestand was bedroevend (de gevangenen werkten en sliepen dertien weken lang in dezelfde kleren) en de medische verzorging was uitermate slecht; zulks kostte aan enkele gevangenen het leven.¹ In '44, toen de Joden uit het *Kommando* verdwenen waren, kregen de arbeidsploegen die in de streken werkten die wij noemden, extra-voedsel van diverse autoriteiten. Zo ontving de groep die in Dordrecht werkte, dagelijks een liter warm eten uit de centrale keuken van de gemeente – de leden van die groep konden ook veel contact hebben met hun familie: zij hadden de SS'ers met jenever en sigaretten omgekocht. 'Een van de *Kapo's*', aldus dr. Steiner (hij was van Gilze-Rijen naar Moerdijk overgeplaatst) 'heeft het zelfs klaargespeeld om met een stel gevangenen van zijn *Kommando* naar Rotterdam te rijden, waar ze met z'n allen naar de kroeg zijn gegaan.'²

★

In de eerste maanden van '43 moesten de gevangenen van Vught (dat bleek al uit onze beschrijving van het lot van de eerste transporten die er in

¹ Een van degenen die omkwamen, was de econoom drs. Jan Carmiggelt, die als gevolg van door drs. F. Weinreb gepleegde celspionage, medio juli '43 in Den Haag gearresteerd werd als lid van een groep die Joodse onderduikers hielp; hij stierf eind september in het *Aussenkommando*-Moerdijk. 'Mijn schoonzusje', zo vertelde in '72 zijn jongere broer Simon Carmiggelt, tijdens de bezetting medewerker van de groep van *Het Parool*, 'werd toen ontboden bij de *Sicherheitsdienst*. Ze was zeer zwanger en toen zei ik: 'Nou ik ga wel met je mee.' En toen kwamen we daar op het Binnenhof en er was een vent, een portier, die zei: 'O ja, gaat u maar naar dat gebouw.' Ik zei tegen mijn schoonzusje: 'Ga daar maar zitten.' Dus bleef ze op de gang en ik ging die kamer binnen. God, wij dachten, we krijgen een mededeling dat-ie naar een ander kamp is, hè. En daar zat dus een vent en die zat achter een bureau en d'r liepen daar van die goedkope meissies die bij de 'SD' werkten, weet je wel, en een van die juffrouwen komt naar me toe met een papier in d'r hand en die las mij voor dat hij dus dood was, terwijl mijn schoonzusje op de gang zat. Die las het gewoon voor. Nou, toen moest ik het dus aan haar vertellen, daar op die gang. En toen moest ik naar huis en moest ik het aan mijn vader vertellen. En ik weet nog dat mijn vader' (hij had grote verwachtingen gekoesterd van de toekomst van zijn oudste zoon) '... toen zei: 'Alles tevergeefs.' Hij stierf een maand later. (Ischa Meijer: 'Een eindje om. Portret van Simon Carmiggelt', *Haagse Post*, 20 dec. 1972). ² F. Steiner: 'Verslag', p. 29.